

Indledning

De forandringer af arbejdet, som finder sted i disse år, sætter også deres præg på arbejdsmiljøet. Fleksibelt arbejde, længere arbejdstider og hjemmearbejde betyder en opløsning af grænserne mellem arbejdsliv og fritidsliv, og sammen med løse ansættelsesforhold og udlicitering er det nu med til at tegne udviklingen i arbejdslivet. Det er imidlertid ikke blot arbejdets karakter og rammer, som ændres, men også de dynamikker, der former arbejdsmiljøet og arbejdsvilkårene. Derfor er der i stigende grad behov for at revurdere forståelser og strategier i forhold til arbejdsmiljøet.

For det første kan det blive stadig vanskeligere at fastholde et arbejdsmiljøbegreb fokuseret på belastninger. Malet med den brede pensel kan man sige, at industrisamfundet med dets overvægt af mere eller mindre tayloriseret arbejde har sine arbejdsmiljøproblemer at slås med i form af røg, støj, møg, ensidigt gentaget arbejde mm. Og selv om hverken industrisamfundet eller disse arbejdsmiljøproblemer er et overstået kapitel, så melder nye forhold sig på banen i takt med at vi bevæger os i retning af det som nogle kalder et 'videnssamfund'. Det siges at vi som individer i højere grad kan skabe vores egen identitet. Vi bliver de primære iscenesættere af vores eget liv – udvikling af CV'et bliver vores livsprojekt. Men denne individualisering rummer også et konstant krav om tilpasning, udvikling, forandring og mangel på stabilitet. Disse visioner lægger et pres på den en-

kelte, som i stadig stigende grad kommer til udtryk som psykosociale belastninger, stress og en mangel på eller måske snarere jagt efter identitetsfølelse.

For det andet sker der i takt med globalisering og strukturelle forandringer såsom udlicitering og outsourcing en forandring af de arenaer, hvor teknologi og arbejdsmiljø formes. Det er ikke tilstrækkeligt at fokusere på den enkelte virksomhed med dens traditionelle sæt af aktører. Horisonten må udvides, så også samspil på tværs af organisationer og mellem nye aktørgrupper inddrages. Der kan derfor dels være brug for en revurdering af arbejdsmiljøbegrebet som sådan, dels for at udvikle nye forståelser af de dynamikker, der former arbejdsmiljøet. Dette kan give baggrund for nye bud på hvordan man i praksis arbejder med arbejdsmiljøforhold.

Dette temanummer beskæftiger sig således med nye perspektiver på og strategier i arbejdsmiljøarbejdet. Hovedparten af artiklerne har deres rødder i forskningsprogrammet Arbejdsmiljø & Teknologisk udvikling (AM&Tek)¹, et tværfagligt og tværinstitutionelt program, som netop havde dette perspektivskifte som omdrejningspunkt.

I det indledende essay reflekterer Klaus T. Nielsen over hvordan den skandinaviske arbejdslivsforskning har udviklet sig og peger samtidig på, hvor nye perspektiver kan være med til at styrke denne forskning. Forfatteren påpeger, at et væsentligt fælles kendetegn på tværs af den skandinaviske

arbejdslivsforskning har været en samfundsmæssig engageret og praksisorienteret forskning. Strategisk har det fået forskellige udtryk: Den norske aktionsforskning bygger på en konsensusorienteret forandringsstrategi med en stor betoning af aktørernes rolle. Den danske konsekvensorienterede tilgang var af mere analytisk karakter, og betonedede en tæt strukturel kobling mellem de samfundsmæssige forhold og de arbejdsmiljømæssige konsekvenser. Som den tredje strategiske tilgang fremhæves den svenske 'faglig ressourceopbygning'. I alle tre perspektiver er der praktiske ambitioner om at forandre arbejdsmiljøet. Men der er ikke udtrykt nogle ambitioner om analytisk og reflektivt at forholde sig til arbejdsmiljøets placering i forandringsprocesserne. Spørgsmålet er om det er muligt at bibeholde et samfundsmæssigt engagement og på den anden side tilføre arbejdslivsforskningen en forøget analytisk distance og refleksivitet. Klaus T. Nielsen argumenterer for, at forskningsprogrammet Arbejdsmiljø & Teknologisk udvikling med forskellige bud har søgt at indfri nogle af disse ambitioner.

Ole Broberg problematiserer i sin artikel det forhold, at det endnu kun i ringe omfang er lykkedes at integrere hensynet til arbejdsmiljøet, når der udvikles og indføres ny teknologi på arbejdspladserne. Ole Broberg bidrager med at relancere teknologiens rolle i forhold til arbejdsmiljøet. Teknologien har i nogen sammenhænge været trængt i baggrunden i de senere års arbejdsliv og -miljøforskning. Tidligere var der desuden en ensidig fokus på, hvordan teknologien *påvirkede* arbejdsmiljøet – en konsekvensorienteret tilgang. I Ole Brobergs artikel analyseres teknologiens rolle ud fra nyere teknologisociologiske forståelser. Ud fra et case studie, hvor der udvikles en 'kontinuerlig wok', beskrives og analyseres tekno-

logiudviklingsprocessen. Der lægges op til, hvordan teknologiens udvikling skal forstås i lyset af de forskellige aktører, som kommer på banen imens udviklingsprocessen står på. Forskellige aktører bringer forskellige temaer frem på dagsordenen for udviklingsprocessen. De danner sig deres egne forståelser af, hvad problemet er, hvordan teknologien skal se ud osv. Det udtrykkes i forskellige objekter og forhandles undervejs. Og det får konsekvenser for, hvordan teknologien konkret kommer til at se ud. Artiklen kan bidrage til at udvikle nye strategier og handlingsanvisninger for arbejdsmiljøprofessionelle.

'Forandring er blevet konstant', lyder et af tidens mantra. Ledelseskonsulenter og nye ledelseskoncepter bringes ind i organisationer og er en væsentlig del af den sociale dynamik. Peter Hagedorn-Rasmussen analyserer i sin artikel forandringsprocesserne ud fra et politisk procesperspektiv. Analysen fokuserer på ledelseskonsulenterne, fordi de er med til at oversætte de helhedsorienterede ledelseskoncepter og deres mere teknisk orienterede værktøjer, til konkret forandring. I forandringsprocesserne anvendes de 'ekspertbaserede' værktøjer, som har og får betydning for arbejdsmiljøet. Men arbejdsmiljøet har ingen central placering i ledelseskoncepterne. Målet med artiklen er at vise, hvordan processerne formes i et politisk spil. Ofte anskues konsulenterne som eksperter, der ved hjælp af ledelseskoncepterne direkte kan oversætte omverdenens krav om forandringer til interne organisatoriske forandringer. Men i praksis formes ledelseskoncepterne. Og her kan arbejdsmiljøet komme til at spille en større rolle. Artiklen sigter derfor på at skabe grundlag for handlemuligheder så arbejdsmiljø og -liv kan tematiseres i sådanne forandringsprocesser.

Med Pernille Bottrups artikel spørges

hvilke læremuligheder der egentlig etableres som resultat af fokus på den lærende organisation, og hvordan de forbedrer arbejdslivet. Artiklens formål er at udvikle et begreb som kan skærpe forståelsen af, hvilke faktorer der spiller ind på læremulighederne i arbejdet. Her søger hun at kombinere analytiske elementer fra teorier om organisatorisk læring, læreprocesser og det udviklende arbejde til et begreb om *læringsrum*. I definitionen af begrebet udpeger hun tre dimensioner af den sociale praksis som konstituerende for læringsrummet; nemlig produktions/producentfeltet, politikfeltet og det uformelle sociale felt. Begrebets anvendelse belyses via et case studie, og forfatteren peger på, hvordan hun med denne bredt anlagte analyse får en bedre forståelse af forskelle i lærekulturer, samt en forståelse af deres fundering. Forståelser som er vigtige når en indsats til forbedring af arbejdslivet overvejes. Til slut diskuteres begrebets styrker og svagheder, samt muligheder for videre udvikling.

Arbejdsforhold bliver ofte overset som et tema, der skal diskuteres, når der gennemføres forandringsprocesser. Det er afsættet for Christian Clausens og Annette Kamps artikel. De søger efter strategier og tilgange til organisatorisk forandring, der konsekvent sætter arbejdsmiljøforhold på dagsordenen, og fokuserer her på lærings- og politisk processtilgange. På baggrund af en kort gennemgang af de to tilgange giver forfatterne deres bud på styrker og svagheder i disse og tager således tråden op fra de to foregående artikler. Det er ikke mindst spændingsfeltet mellem de to tilgange, der vækker deres interesse. Dette belyses gennem et casestudie, der peger på, at politisk processtilgangens fokus på magt og interesser med fordel kan kombineres med læringstilgangens fokus på de subjektive og frisættende elementer i forandringsproces-

serne. Opmærksomhed på politiske processer kan bidrage til forståelse af muligheder og betingelser for læring, mens fokus på læreprocesser kan medvirke til at skabe nye betingelser for at bedrive politik.

Nummerets sidste artikel har som den eneste ikke sine rødder i AM&Tek-programmet. Peter Hasle analyserer her sikkerhedsorganisationens historie fra arbejdsmiljølovens vedtagelse i 1975 til i dag. Hans udgangspunkt er at sikkerhedsorganisationen i praksis er kommet til at fungere som et appendiks, en sidevogn til virksomhedernes linjeorganisation og at det har skabt en problemer med manglende gennemslagskraft. Der er gennem tiden kommet en lang række forskellige bud på, hvordan dette problem kunne håndteres, men uden at de ifølge forfatteren grundlæggende har taget fat om problemet. Der har været forskellige tiltag til styrkelse af samarbejdet med den øvrige organisation, bl.a. øget integration mellem eller decideret sammenlægning af sikkerhedsudvalg og samarbejdsudvalg. Men selv om det har skabt bedre muligheder for indflydelse, har der også været en tendens til, at arbejdsmiljøproblemer er blevet 'glemt' eller nedprioriteret i det nye samarbejde. Forfatteren konkluderer, at der er behov for øget fokus på de magtforhold, som sikkerhedsorganisationen er underlagt og fungerer i, og dermed på dens rolle som sådan, hvis man for alvor skal ændre på dens vilkår.

Temanummeret afsluttes med et debatindlæg, der ser kritisk på arbejdstilsynets indsats for at forbedre arbejdsmiljøet. Tage Søndergård Kristensen tager udgangspunkt i den debat, som to nye rapporter – fra CASA og fra Rigsrevisionen – nyligt har givet anledning til, og diskuterer om de argumenter, som fremføres, er holdbare. Han rejser dermed en mere generel diskussion om, hvordan man skal forstå arbejdstilsy-

nets rolle i at forbedre arbejdsmiljøet, og hvordan indsatsen kan vurderes. Han mener, at kritikken i høj grad rammer ved siden af. Ikke sådan forstået at der ikke er brug for forbedringer, men hvis diagnosen er forkert, bliver kuren det også.

Note

1. Forskningsprogrammet har haft deltagelse af forskere fra Danmarks Tekniske Universitet, Roskilde Universitetscenter og Aalborg Universitet og blev gennemført i perioden 1996-2000. Programmet blev finansieret af Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd, Statens Teknisk Videnskabelige Forskningsråd og det daværende Arbejdsmiljøfondet.